

τὴν ἀπαυστον ἐμβολὴν τῶν ποταμῶν, οἵτινες, εἰν μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἐξάτμισις, ἤθελον πλημμυρῆσαι τὰς θαλάσσας. ὥστε ἡ ἐροχὴ καὶ ἡ ἐξάτμισις οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ κυκλοφορία τοῦ ὕδατος· ἥτις γονιμοποιεῖ τὴν φύσιν, ἀπαρράλλκτως ὅπως ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ζωογονεῖ τὸν ἄνθρωπον.

Π. Δ. ΠΑΙΟΠΟΥΛΟΣ.

ΜΕΛΕΤΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ε΄.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ μόνος τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος, ὅστις κατὰ πολὺ ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος οὐ μόνον διὰ τῆς ἡθικῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως διαφόρων ἐπὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀνεκαλύψεων καὶ διὰ τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· τοσαύτην δ' ἐπιρροὴν ἐκέκτητο, ὥστε, καὶ ὅτε αἱ τελευταῖαι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ εἶχον καταπαύσει τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, συνεπέα διαταγῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔτι καὶ τότε ὁ Ἀριστοτέλης ἡμφισβῆται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Πλάτωνος· τὸ δὲ διδασκαλικὸν αὐτοῦ σύστημα διαλάμπει κατὰ τὴν μεσαιῶνα ἐφ' ὅλων τῶν σχολῶν, ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει, παρὰ τε τοῖς μουσουλμάνοις καὶ τοῖς χριστιανοῖς. Ἀπαντῶν ἐν γένει οἱ σοφοὶ ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἐξελέξαντο αὐτόν, καὶ πάντες ὑμνῶσιν εἰς τὸ σεβαστὸν αὐτοῦ ὄνομα· ὁ λόγος του ἔχει αὐθεντικὸν κύρος, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰρηνικὸν ῥητὸν αὐτοῦ διδάσκαλος τὸ εἶπε· κατέπαυε πάσαν συζήτησιν καὶ ἄχρι τῆς ἐποχῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ Λουδοβί-

κου ΙΓ'. τὸ νῦν ἐκφέρῃ τις περὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν γνώμην ἄντικρυς ἀντίθετον τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρείᾳ ὑπὸ τῶν σοφῶν ὡς αἵρεσις ἀξιέπαινος.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη εἰς Στάγειρα πόλιν τῆς Θράκης, ἐν ἔτει 384 Π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόμαχος ἦν ἱατρός, καὶ φίλος ἐπιστήμιος τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλέξαντα Β. Ἡ δὲ ἐπιστήμη τοῦ πατρός του μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διακαῆ ἔρωτα αὐτοῦ· ἄλλως τε, ἡ θέσις αὐτῆς τοῦ Νικομάχου κατέστησεν αὐτὸν φίλον σχετικὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλέξαντα, Φιλίππου, τοῦ μετὰ ταῦτα κατακτητοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὁμηλικός τότε τυγχάνοντος αὐτοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπώλετε τὸν πατέρα του ἐν ἡλικίᾳ δέκα καὶ ἐπ. ἀ ἐτῶν. Ὁ κηδεμὼν αὐτοῦ Προξένης ἀπέστειλεν αὐτόν εἰς Ἀθήνας ὅπως περατώσῃ τὰς σπουδὰς του καὶ εἰσέλῃ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾗ παρέμεινεν εἴκοσιν ὅλα ἔτη. Ἡ λεπτότης τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ ἡ πρός τὴν μελέτην ἀγάπη του εἴλκυσαν πάραυτα ἐπ' αὐτοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ διδασκάλου του· οἱ δὲ συμμαθηταὶ αὐτοῦ ἐσέβοντο ἰδιαιτέρως αὐτόν καὶ ἐν ταῖς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος συζητήσεσι πολλάκις πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνερώωνον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦθ' ὅπερ, ὡς τινες λέγουσιν, ἐπέφερε ψυχρότητά τινα μεταξὺ τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπεσύρθη τῆς Ἀκαδημίας, ὅτε ὁ Πλάτων ἀπέθανεν ἐν ἔτει 347.

Ὁ Ἀριστοτέλης κατέλιπε τότε τὰς Ἀθήνας, ὑπόπτου καταστάσεως τῆς διαγωγῆς του ὡς καὶ τῶν σχέσεων, ἃς ἐτήρει μετὰ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἀπεσύρθη εἰς Ταυρῆα, πόλιν τῆς Ἀσίας, παρὰ τῇ φιλίᾳ αὐτοῦ Ἑρμείᾳ, οὗτινες ἔγραψε τὴν ὁδολογίαν μετὰ τὴν ὑποπτόν Περσῶν δολοφονίαν αὐτοῦ. Ἀναγκασθεὶς δὲ καὶ οὗτος ἐκκατάρχει εἰς Μιτυλήνην, ὅπως δια-

φύγη τὴν ὁργὴν τῶν Περσῶν, διέμε-
νεν εἰσέτι ἐν αὐτῇ, ὅτε ὁ Φίλιππος,
ὡς τινες διατείνονται, ἐπεπτεβόη αὐ-
τῷ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ του Ἀλε-
ξάνδρου, ἄγοντι τότε τὸ τριακοστὸν
ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἐν δικστήματι
δὲ τεσσάρων ἐτῶν, καθ' ἃ διήμεσεν ἡ
ἀνατροφὴ αὐτῇ, ὁ Ἀριστοτέλης ἐδυ-
νήθη νὰ ἐμπνεύσῃ τῷ μαθητῇ αὐτοῦ,
καίτοι ὀρμηικοῦ χαρακτηῆρος, ἀπερι-
όριστον ἀγάτην καὶ ἀρσιώσιν, αἵτινες
διήρριπτον ἀπ' ὅρου ζωῆς.

Κατὰ δὲ τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκ-
στρατείαν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου,
ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν ἡλικίᾳ πεντήκοντα
σχεδὸν ἐτῶν, ἐπανήλθεν εἰς Ἀθήνας,
ἐνθα συνέστησε φιλοσοφικὴν σχολὴν
ἐν εἰ τῶν γυμνασίων τῆς πόλεως ταύ-
της, ὀνομαζομένου Λυκεῖω, ἐξ οὗ
ἐποικίσθη καὶ αὐτὴ ἡ σχολή. Ὅτε δι-
δάσκαλος δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὠ-
νομάσθησαν περικητικοί,
ὡς ἐκ τῆς ἰδιαίτης ἐξέως, ἣν εἶχε,
τοῦ νὰ περιπατῇ παραδίωκων.

Ἀποθνήσκοντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀ-
ριστοτέλης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ
τὰς Ἀθήνας, ἥτε ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορη-
θεὶς ὑπὸ τοῦ ἱερέως Εὐρυμέδοντος, ὅτι
ῥῆθην ἐπραξεν ἱεροσυλίαν, ἀνεγείρας βω-
μὸν εἰς ἀνάμνησιν τῆς τε ἰδίας συζύ-
γου καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἑρμείου. Ὁ
Αριστοτέλης λοιπὸν ἀπεμακρίνη τῶν
Ἀθηναίων φειδόμενος τῶν Ἀθηναίων καὶ
ἐτέρου κατὰ τῆς φιλοσοφίας τραύμα-
τος καὶ ἀπεσύρθη εἰς Χαλκίδα, ἐνθα
ἀπέθανεν ἐν ἔτει 322, ἤγουν ἐν ἔτος
μετὰ τὴν ἐκείνη ἀριζὴν του. Λέγεται
δὲ ὅτι ἐρίφηθη εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς
μὴ δυνήθει νὰ ἀνείρῃ τοὺς λόγους
τῆς παλιρροίας· ἀλλ' οὐδὲ βέβαιον ἡ-
μῖν τοὺς μύθους τούτους.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ ἀνταγω-
νιστὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ πυντὶ σθέ-
νει πρὸς τὴν νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν
διδάκταλόν του κατὰ τὰς ὑπερβολὰς,
τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε τὸ μόνον μέλημα
αὐτοῦ, ἀποδώσιν τῷ δόγματι αὐτοῦ
τὸν ἀληθῆ χαρακτήρα.

Ὁ Πλάτων ἐστὶν αὐτὴ ἡ ποίησις
ἀνερχομένη ἄχρι οὐρανοῦ, ἀλλὰ θυ-
μιζομένη ἐνίοτε ἐν τῷ ἀδυνάτῳ καὶ
ἐσθ' ὅτε ἐν ταῖς χιμαίραις· καὶ οὗτος
μὲν πολλάκις ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς καὶ
ἐν τῇ φύσει ἐπιλανθάνεται τοῦ ἀτόμου
πρὸς γενικὸν τῆς ἀνθρωπότητος ὄψε-
λος, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, διὰ τῆς πρα-
κτικῆς καλκισθησίας, διεδικαῖ τὰ δι-
καίωματα τοῦ ἀτόμου ἐν τε τῇ φύσει,
τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, καίπερ
τοῦ Πλάτωνος ὑπερτεροῦντος αὐτὸν
κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἅτε περὶ πολ-
λοῦ πικρομένου τοῦ ἡθικοῦ αὐτοῦ με-
γαλείου. Ὁ θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους το-
σοῦτον τυγχάνει κατώτερος τοῦ θεοῦ
τοῦ Πλάτωνος, ὅσοι αὐτός τυγχάνει τοι-
οῦτος τοῦ θεοῦ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ
μεγίστη δὲ διαφορά ἀλλήλοις τοῖς φι-
λοσόφοις τούτοις ἐνεργῶς καταδείκνυ-
ται ἐν τῷ ὕρει αὐτῶν. Τοῦ Ἀριστο-
τέλους τὸ ὕρος ἐστὶν αἰσθητὸν, ψυχρὸν
καὶ λακωνικόν, ἐκδηλοῦν ξηρῶς καὶ
ἐν δυοῖς λέξεσι τὰς ἰδίαις αὐτοῦ σκέ-
ψεις, εὐλόγως δὲ θὰ ἐννοεῖται τις, ἀνα-
γινώσκων τινὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὅτι ἀ-
ναγινώσκει ξηρὰν γεωμετρίαν ἢ χολε-
ρικὴν ἄλγεσθραν· οὐδὲν τὸ ἐν αὐτοῖς
ἐπαγωγόν, οὐδὲν τὸ κινεῖν τὸ ἐνδιαφέ-
ρον.

Καὶ ἐνῷ ὁ Πλάτων κατ' ἀρχὰς μὲν,
διὰ τῆς οὐρανοβάμονος αὐτοῦ φαν-
τασίας, ἐπανερχεται περὶ τὸν κόσμον,
ὁ Ἀριστοτέλης ὅλος ἀρσιούται τῷ κί-
σμῳ, ὡς ἡ ἄγκυρα τῆς ὑγείας τῇ ἐ-
πιστήμῃ· αἱ δὲ ἐπὶ τῶν ἀτόμων πα-
ρατηρήσεις καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ὑπάρξε-
αὐτῶν ἐργώδης καὶ καρτερικὴ ὕ-
ψις τὰς ἐπόψεις καὶ ὅλας τὰς πε-
ριπτώσεις μελέτη ἦσαν ὁ μόνος σκο-
πὸς τοῦ φιλοσόφου τούτου, ὅστις διὰ
τοῦ τρόπου τούτου ἐδυνήθη νὰ ἀνέλ-
θῃ ἄχρι τοῦ θεοῦ καὶ νὰ ἀποδώσῃ
τῇ ἐπιστήμῃ ἀληθεῖς καὶ ἀξιολόγους
ἐκδουλεύσεις. Ὁ Πλάτων, γοητευθεὶς
ὑπὸ τῶν καλλονῶν τοῦ οὐρανοῦ, πε-
ρὶ ἐλαχίστου ἐτοίετο τῆς ἐπὶ τῷ
γῆιν καὶ πεπερασμένων ὄντων ἐπι-

στημονικῆς ἐξετάσεως, ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως παρώτρυνε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως, ἐρ' ᾧ μεγίστη δόξα καὶ τιμὴ ὀφείλεται αὐτῷ.

Ὁ κόσμος, κατ' αὐτὸν, εἶνε ὑπερμεγέθης καὶ αἰώνιος κλίμαξ, ἥς μία βαθμὶς ἐστίν ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἥτις, ἀτελῶς κατασκευασθεῖσα κατ' ἀρχάς, βαθμυδὸν τελειοποιεῖται καὶ ρυθμίζεται, καὶ, ἀναβαίνων τις αὐτὴν, εὐκόλως δύναται νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἐπαισθητὴν τελειοποίησιν αὐτῆς, ἥς ἐπὶ τέλος διορᾷ τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τελειότητος, ἅμα φθάσῃ ἄκριτον Θεοῦ. Εἰς πᾶσαν βαθμίδα τῆς κλίμακος ταύτης ὑπάρχει ὃν τι ἀνώτερον κατὰ τε τὸν ὀργανισμὸν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ὑπ' αὐτὸ, ὑποδεέστερον δὲ τοῦ ἄνω αὐτοῦ κειμένου· οὐδεμία βαθμὶς ἐλλεῖπει ἀπὸ τῆς γιγαντιαίας τούτης κλίμακος, οὐδεὶς κρῖκος τῆς ἀτελειότητος ταύτης ἀλύσεως συνετρίβη ποτέ, οὐδὲν ἐκ τῶν ὄντων, τῶν κατεχόντων τὰς βαθμίδας τῆς ἀπεράντου ταύτης κλίμακος, ἐξηρανίσθη ποτέ. Ἡ τάξις καὶ ἡ ἁρμονία τῆς φύσεως εἶνε συγχρόνως ἡ τάξις καὶ ἡ ἁρμονία τῆς ἐπιστήμης· οὕτω δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν ὄντων, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων μελέτης, ὁ Ἀριστοτέλης μετέβη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μελέτην ὑπὸ φυσικῆν, διανοητικὴν καὶ ἡθικὴν ἔποψιν, ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὡς ἀτόμου καὶ αἰ ὡς μέλους τῆς κοινωνίας, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἐπὶ τῶν οὐρανίων ἀναιρεμένων μελέτην, καὶ τέλος εἰς τὴν ἐξετάσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων ἐθυσμάσθησαν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐποχῇ φυσιολόγων· τὰ δὲ ὑπὲρ τὸν τίτλον Λογικῆς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος βιβλία του ἐδιδάσκοντο ἅπαντα ἄχρι τοῦ μαισαίωνος καὶ ἔτι καὶ νῦν ὕψανται νὰ διαφωτίσωσι τὸν ἐπιστήμονα, τὸν ἐγκύβροντα ἐπὶ τῶν δυσχερῶν ἅμα καὶ λυσιστελῶν ἐπιστή-

μονικῶν τούτων θεμάτων. Εἵκισι δὲ αἰῶνες παρῆλθον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἄθικτα καὶ ἀναλλοίωτα διεσώθησαν ἄχρις ἡμῶν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀποκοπῆς ἢ τῆς προσθέσεως οὐδὲ καὶ μιᾶς λέξεως ἐν αὐτοῖς. Ἐν δὲ τῇ Πολιτικῇ αὐτοῦ διεκδικεῖ μετὰ παρρησίας τὰ δικαίωματα τοῦ ἀτόμου καὶ τὰ τῆς μέσης τάξεως, ἅτινα ἀνηλεῶς παρεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Δημοκρατίᾳ αὐτοῦ.

Τοιαῦτα τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης ἐνεργήματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ δὲ ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ θεοῦ ἰδέας καὶ δοξασίας αὐτοῦ, αἵτινες, ἃς τὸ ἐμολογήσωμεν, κατὰ πολὺ μειονεκτοῦσι τῶν τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ψυχὴ ἐπιζῇ μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχωρισμὸν αὐτῆς; Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀρνεῖται μὲν τοῦτο, ἀλλ' οὐδαμῶς θετικῶς βεβαιοῖ ἀπολύτως ἴσως βέβαιον τυγχάνει ὅτι οὐδέποτε οὐδεμίαν γνώμην ἢ συμπέρασμα ἐξέφερε περὶ τῆς ζωῆς, ὡς ὁ Πλάτων. Ἡ ψυχὴ, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ ἀπώλετο τῆς οὐρανίας πτήσεως τῆς, αἱ δὲ ἐρέσεις αὐτῆς καὶ αἱ ἐλπίδες δὲν ἐδύναντο νὰ ἀνυψωθῶσιν ὑπὲρ τὴν γῆν.

Ἀλλ' ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, προνοεῖ περὶ τοῦ κόσμου, λέγοντες δὲ θεῖαν Πρόνοιαν ἐννοοῦμεν ἄρ' αὖ γὰρ τι νοερὸν καὶ ἐνεργητικὸν ἀγρυπνοῦν φιλοστόργως ἐπὶ τοῦ κόσμου; Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶνε μὲν τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τελειότητος, ἀλλ' ἀπερμεμονωμένος καὶ σχολαίος, γινώσκων καὶ ἀγαπῶν μόνον ἑαυτὸν, παντὸς ἄλλου ἔρωτος δυναμένου νὰ μολύνῃ τοῦς διαλογισμοῦς του, καὶ κατὰ συνέπειαν μὴ ἔχων γινώσιν τοῦ κόσμου, περὶ οὗ οὐδὲ προσενησέν, οὐδὲ προνοεῖ περὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ, ὡς ὁ Πλάτων φρονεῖ.

(ἀκολουθεῖ) ΕἶΠΡ ΤΖΑΝΤΗΣ

Ἄκοντες διακόπτομεν ἐνταῦθα τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου, ἐνεκεν ἐλλείψεως χώρου.